

## Dr. Szentkláray Jenő reflexiója a Dél-magyarországi szerb történelemírás szemléletéről

A XX. század első évtizedében (1909) az újvidéki Matica srpska kiadásában Jovan Radonics tollából egy figyelemreméltó alkotás jelent meg, amely több, addig ismeretlen dokumentumon – forráson alapult, és a Dél-magyarországon élő szerbek XVI, XVII. és XVIII. századi történelmével foglalkozott. E kiadvány méltán felkeltette Szentkláray Jenő figyelmét, aki azt a Magyar Történelmi Társulat a „Századok” című folyóiratában (1910) két közleményben mutatta be a hazai tudományos köröknek.<sup>1</sup> A könyv szerzője a Bács megyéből elszármazott Radonics János (Jovan Radonics), a belgrádi Királyi Egyetem tanára, a magyar nyelv és kultúra kitűnő ismerője volt.

Szentkláray örömmel állapította meg, hogy a kibontakozó, lendületben lévő szerb történelemtudomány és történetírás az újszerű tudományos irányzatokat követi. Képviselői nem idegenkedtek a magyar történelmi szempontok mérlegelésétől sem és egyre nagyobb tárgyilagosságot mutattak a történelmi események kritikai megközelítésében. A megjelentetett műről elismerően nyilatkozott. Méltányolta, hogy a szerző jó ismerője a hazai és külföldi tudományos irodalomnak, és hogy a feldolgozott időszak (1527-1735) ismertetését alapos kutató munka előzte meg. A szerző 177 okiratot gyűjtött egybe, amelyeket a budapesti Országos Levéltárban, a bécsi állami és titkos levéltárban, a közös pénzügyi (kamara), a közös hadi levéltárban, valamint az égeri (Csehország), a moszkvai és zágrábi levéltárakból, továbbá II. Brankovics György despota levéltári hagyatékából válogatott össze.

Az Adatok a magyarországi szerbek XVI, XVII. és XVIII. századi történetéhez c. művében Radonics három kiemelkedő személy, Bakics Pál, II. Brankovics György és Csernovics Arzen történelmi szerepéről értekezett.

A bemutatott művel kapcsolatban Szentkláray kiemelte, hogy a kérdéses alkotás nem mentes bizonyos sajátos, nemzeti érzületből faka-

---

\* *Belovai József, nyugalmazott történelemtanár, Szeged, Nagybecskerek és Újvidék*

<sup>1</sup> Szentkláray Jenő, Bakics Pál, II. Brankovics György és Csernovics Arzen. Századok, 1. és 2. Közlöny, 1910. (Pavle Bakić, Đurađ II. Branković, Arsenije III. Čarnojević).

dó szubjektív megállapításoktól és nem mindenben azonos a magyar történelem szemlélettel. Szerinte *helytelen és téves a Dél-magyarországi szerbség történetét Magyarország területéből kiszakítva, különálló szerb történelemként szemlélni*. Az ily módon felállított tézis téves megállapításhoz vezet.

A szerbek kiváltságairól és a hozzájuk kötődő szerb viszonyulásról szólva Szentkláray újra a magyar és a szerb nemzet fájó pontjaira utalt. A Dél-magyarországra betelepült szerbek a magyar nemzettel szembehelyezkedvén, hűséget fogadván az osztrák uralkodónak, valójában rövidlátó politikát folytattak. *Téves hiedelmen alapult az a nézet, amely szerint a kiváltságok megszerzéséhez és a területi önállósághoz vezető út egyedül a magyar nemzettel való szembenállással történhet*. A németek csupán eszközként használták őket, amelynek következményeként *elvesztették a magyar nép rokonszenvét és bizalmát*.

Szentkláray külön figyelmet fordított a megjelentetett forrásokon alapuló események bemutatására, mivel a mű szerzője újabb, a tudományos körök előtt nem ismert adatokat is közölt. A Bakics Pálról írt értekezésről Szentkláray megállapította, hogy a Radonics által prezentált adománylevelek egy része már ismert volt a magyar történetírás előtt és e dokumentumokból merített adatok nem képeztek új ismereteket.<sup>2</sup> A Bakics család Magyarországra történő letelepülését és az áttelepülés idejét viszont újszerű adatokkal támasztotta alá. 1526-ban Tomori Pál kérelmére II. Lajos, Bakics Pál Szerbiában hagyott 50 uradalmának kárpótlásáért, a Héderváry Ferencről elkobzott Pilis, Komárom és Győr megyékben fekvő birtokokat adományozta a szerb főúrnak.<sup>3</sup>

Radonics János könyvében a legtöbb okirat II. Brankovics György szerb deszota történetéhez fűződik. Vélhetően ez a fejezet keltette fel leginkább Szentkláray Jenő érdeklődését e mű iránt, hiszen őt is foglalkoztatta II. Brankovics György (áldeszota) titokzatos élettörténete.<sup>4</sup>

A II. Brankovics Györgyről szóló értekezést Radonics két, addig ismeretlen forrásanyag felhasználásával írta meg. Az elsőhöz, amely titokzatos módon a belgrádi Tudós Társaság, majd a Szerb Királyi Aka-

---

<sup>2</sup> I. Ferdinánd 1527, 1528, 1534, 1535. és 1547. évi adománylevelei.

<sup>3</sup> Bakics Pál áttelepítését Tomori Pál szorgalmazta. Bakics Pál életét 1527-ben a boszniai és belgrádi pasák táborának ostrománál, a Vinkovci és Đakovo közötti harcmezőn vesztette el.

<sup>4</sup> A karlócai patriarchia levéltárának átvizsgálása és rendezése során 1882-ben, Szentkláray eredeti okmányokra bukkant, amelyek II. Brankovics Györgytől származtak.

démia tulajdonába került, a despota okiratgyűjteménye, levéltára és a „Kronika” című, saját kezével írott feljegyzése tartozott.<sup>5</sup>

A hagyaték kisebbik része Hilarion Ruvarac gergetegi archimandrittához került, aki azt az író rendelkezésére bocsátotta.

II. Brankovics György áldeszpota kalandos életét és nagyravágyó céljait Szentkláray az újonnan megismert adatok fényében tárta a közvélemény elé. A XVII. századvégi események forgatagában, amelyeket az Oszmán birodalom, a Habsburgok és az Erdélyi fejedelemség közötti állandó háború és diplomáciai küzdelmek jellemeztek, dilemma elé állították az erdélyi görögkeleti egyházi vezetőt, II. Sabbas Brankovicsot és az udvarában hirtelen feltűnt, a Brankovicsok okiratait felmutató ifjú kalandor, a magát is Brankovicsnak valló Györgyöt. A régi szerb deszpotovina újraillesztése reményében e két férfiú, elárulván Apafi Mihály erdélyi fejedelmet, titkos kapcsolatot létesített I. Leopold osztrák uralkodóval, azt ígérve, hogy a török-ellenes háborúban (1683) fellázítják és maguk mellé állítják a balkáni lakosságot, és amennyiben I. Leopold megerősítené az ifjú II. Brankovics Györgyöt a hajdani szerb deszpoták méltóságában, hadsereget toboroznának a rebellis magyarok ellen is.

Könyvében Radonics a bécsi haditanács eredeti, addig nem publikált dokumentumait tette közzé, amelyekből bemutatta a császári udvar nagyfokú bizalmatlanságát és gyanakvását, amelyek a Dél-magyarországi szerbek irányában nyilvánultak meg. Az uralkodónak és udvari körének mindinkább gyanússá vált az egyre szerteágazóbb kapcsolatokat építgető ifjú Brankovics<sup>6</sup> és 1689-ben Bádeni Lajos, fegyveres kísérettel Bécsbe hurcolta. A fogságból többé nem szabadulhatott. Bécsből azonban kapcsolatot épített ki az 1690-ben Dél-magyarországra telepedett szerbekkel, akik Szentkláray szerint, addig „azt sem tudták, hogy a világon van”.

A fogság tényét a szerb és az osztrák források ellentétesen vitatják. Az osztrák források szerint csupán szobafogságról volt szó. Kezdet-

---

<sup>5</sup> II. Brankovics György 1712-ben, égeri száműzetésében történő halála után, rokona, Lippai Brankovics János kieszközölte az udvari haditanácstól az elhunyt hagyatékának kiadását, amelyre 1717-ben került sor. Így II. Brankovics György irományai a Lippai Brankovics családhoz került, majd a XIX. század végén titokzatos módon egy belgrádi asszonytól a Szerb Tudós Társaságnak adományozta, ahonnan a Szerb Királyi Akadémia tulajdonába vezették át.

<sup>6</sup> Kapcsolatba lépett Nagy Péter orosz cárral, VII. Kalinik konstantinápolyi patriarchával és Serbán Kantakuzen oláh vajdával.

ben az udvari kórházban „kvártélyozták el”, majd 1692-1702 között az „Arany medve” nevű vendéglőt jelölték ki számára. 1702-től 1711 decemberében bekövetkezett haláláig a távoli Csehországban lévő Éger várában töltötte fogságát, mivel a bécsi udvar ily módon akarta távol tartani párhíveitől és megszüntetni a szerintük veszedelmes összeköttetést, amellyel a balkáni ortodox népeivel még fogsága idején is fenntartott.

II. Brankovics György nehezen tűrte kényszerű állapotát. Levelezéseiből, panaszaiból kitűnik, hogy állandó pénzhiányban szenvedett, adósságot halmozott fel, járandóságát sem kapta meg időben. Megromlott egészségi állapotára sem voltak tekintettel, hiába kérte az udvart, hogy tegyék számára lehetővé a Karlsbad-i gyógyfürdőben történő gyógyítását.<sup>7</sup>

Rokona, Lippai Brankovics János mindvégig mellette tartózkodott, akinek később, 1717-ben kiadták II. Brankovics György hagyatékát.

A bécsi udvar által kibocsátott kiváltságlevelek Radonics szerint a Dél-magyarországon élő szerbek legitim jogait foglalták össze, amelyek hivatkozási alapot képeztek a magyar nemesség és vármegyék ellenséges álláspontjaival szemben. Ez a nézet nagy általánosságban jellemző a szerb történetírás napjainkig fennálló gondolkodásmódjára.

A diplomákon és kiváltságleveleken keresztül Radonics lépésről – lépésre magyarázza és elemzi a szerbség magatartását, akik a kiváltságok megtartása érdekében sodródtak az események viharában. Felrója az osztrák uralkodóknak, hogy a szerbekkel szembeni politikájuk hosszú távon a vallási önállóságuk és vallásuk megszüntetésére irányul, és hogy az uralkodó csupán szorult helyzetében viszonyul elvárható módon hozzájuk. Ezekről az eseményekről Szentkláray Jenő hasonlóan vélekedik. Kiemelte, hogy azok az intézkedések, amelyekkel I. Leopold a betelepült szerbeket kívánta megnyerni a bécsi politika számára, korántsem voltak egyértelműek és őszinték. Az uralkodó távoli célja a Magyarországra betelepült szerbek vallási uniójának megerősítése és a monarchia védelmének általuk történő megerősítése volt.

Arsenije Csernojevics személyével és a szerbek 1690-es Dél-magyarországra történő vándorlásával Szentkláray Jenő külön közleményben értekezett.<sup>8</sup> Közleményében figyelmét azokra az eseményekre

---

<sup>7</sup> Az udvar évi 1000 forint járadékot hagyott jóvá számára, amelyet többnyire jelentős késedelemmel utaltak át.

<sup>8</sup> Szentkláray Jenő. Bakics Pál, II. Brankovics György és Csernovics Arzen. Befejező

összpontosította, amelyek Radonics János új forrásaira támaszkodtak és a korábbi magyar történetírás homályos részét képezték. Különösen azokkal az újszerű dokumentumokkal foglalkozott, amelyek a szerbek és az osztrákok viszonyát más megvilágosításba helyezték. A „kiérdemelt” és „megszolgált” kiváltságok jogszerű birtoklásáról, azok értékéről és szerepéről, Radonics könyve újszerű megközelítést tett lehetővé.

A szerbek 1690-es vándorlásával kapcsolatban Szentkláray megállapította, hogy I. Leopold önkényesen, a magyar országgyűlés mellőzésével engedte meg az ipeki (Peć) patriarchátus területéről történő betelepítést. Az uralkodó cselekedetét kettős szándék vezérelte. Egyrészt a betelepített szerbek segítségével akarta a hadsereget megerősíteni az esetleges törökellenes háborúk viselésére, és ugyanakkor gyengíteni kívánta a Habsburg önkényuralom iránt megnyilvánuló magyar nemzeti ellenállást.

Az 1690. augusztus 20-án kelt kiváltságglevelet a magyar vármegyék sem méltányolták és sorra jelentek meg Bécsben a szerbek küldöttségei, amelyek a magyar nemességet és a vármegyék hatóságait panaszolták be a császári udvarnál. 1691 februárjában császári biztosok érkeztek Budára és rendeletekkel próbáltak úrrá lenni a helyzeten. Működésükkel egyik fél sem volt elégedett, annak ellenére, hogy a szerbek kiváltságait 1691-ben a császári udvar újabb diplomával erősítette meg.<sup>9</sup> 1695. március 4-én kiállított kiváltságlevelében I. Leopold megerősítette az addig megadott kiváltságokat, sőt azokat a privilégiumokat is jóváhagyta, amelyeket a szerbek Hunyadi Mátyástól és Jagello Lászlótól kaptak. Ugyanakkor birtokot is adományozott a patriarchának. A kiváltságokat biztosító diplomáktól és birtokadományoktól I. Leopold azt remélte, hogy az áttelepült szerbeket ezekkel sikerül katolikus vallási unióra átcsábítani.

A tanulmány egyik jelentős mozzanata a Hevenesy Gábor jezsuita szerzetes, Kollonics Lipót bíboros tanácsadója által fogalmazott bizalmas Memorandum ismertetése volt. A legbizalmasabb úton I. Leopoldhoz juttatott tervezet a Dél-magyarországra települt görögkeleti

---

közlemény. Századok, 1910.

<sup>9</sup> Az 1691. augusztus 20-án kiadott császári kiváltságlevélben, I. Leopold a szerb patriarchátus vezetőjévé, kiváltván a magyar rendek újabb heves tiltakozását. E kiváltságok birtokában Arsenije Csernojevics, nem törődve a magyarok nemzeti érzelmeivel, saját kezébe vette a titeli sajkások kapitányának kinevezését, majd 1694-ben elrendelte a szabadkaiaknak, hogy az általa küldött Hadzi Hajvaz Radovant ismerjék el uruknak.

szerbek privilégiumban foglalt jogaiknak leépítése és megszüntetése szerepelt. A Memorandum a legkülönbözőbb érvekkel próbálta az uralkodót meggyőzni az ortodox pravoszláv egyház vezetőinek megbízhatatlanságáról. Meggyőző okfejtéssel vázolta azokat a veszélyeket, amelyeket a szerb patriarcha részéről fenyegették az uralkodóház érdekeit. A felsorolt érvek között szerepelt Arzen Csernojevics megbízhatatlansága, mivel őt a török szultán emelte ki a konstantinápolyi patriarcha főnhatósága alól. A patriarcha átjövetele is kényszerűségből történt, mivel török támogatással újabb patriarcha jelölt jelentkezett az ipeki patriarchátusra. Emiatt Arzen Csernojevics kényszerűségből menekült osztrák védnökség alá, és nem önként és szívesen költözött a Habsburg birodalomba.

Valószínű, hogy a memorandum hatására a bécsi udvar megkülönböztetett bánásmóddal tüntette ki Benjamin Ephraim egri szerb püspököt, aki ígéretet tett arra, hogy egyházmegyéjét a katolikus egyház kebelébe vezeti át. 1701. október 8-án I. Leopold Ebersdorfból levelet írt a váradi és bihari szerb püspöknek, amelyben anyagi előnyök ígéretével azokat az unitáriánus vallásra való áttérésre biztatta. Arzen Csernojevics patriarchát Szent Endrére telepítette és megtiltotta, hogy más püspökségekhez tartozó területekre látogasson.

Arzen Csernojevicsot megijesztette a bécsi udvar újabb politikája, amely ellentmondott a meghirdetett szerb kiváltságoknak. Titokban kapcsolatokat keresett az orosz cári udvarral, hogy védelmet nyerjen a fenyegető vallásunió rémétől.

I. József trónra lépése 1705-ben úgy tűnt, kedvező fordulatot jelentett a szerbek részére. Az új uralkodó nem akarta a vallási unió további erőltetésével elidegeníteni a szerbeket, méltányolva Arzen Csernojevics hűségnyilatkozatát, amelyben népét II. Rákoczi Ferenc szabadsághozmozgalma ellenében a császárt támogatta. A patriarcha elérte, hogy I. József 1706. szeptember 29-én aláírta azt a Második Kiváltságlevelét, amely megerősítette az addigi szerb privilégiumokat, kibővítve azokat adómentességgel adománybirtokkal és még más kedvezményekkel.

Nem sokkal I. József Második Kiváltságlevelének kihirdetése után, Bécsben elhunyt Arzen Csernojevics. Halála komoly kihívást jelentett a bécsi udvari köröknek és a szerb görögkeleti egyházi vezetőknek egyaránt. Kollonics bíboros új memorandumot küldött az uralkodónak. Azt ajánlotta I. Józsefnek, hogy ne nevezzen ki új patriarchát a megüresedett egyházfői székbe. Egyházfő nélkül elsorvadnának a szerb püspökségek és az egyházi vezetők nélküli szerbek könnyebben bírható-

ak rá az egyházi unióra.

Rákoczi mozgalmának kudarca I. Józsefet a szerb kiváltságok ki-sebbitésére sarkalta. Azok létét az uralkodó kegyének tartotta, nem pedig a szerbek kiérdemelt és kiharcolt jogainak. III. Károly, I. József utódja pedig a magyar kancellária által kiadott Diplomájában kihirdette, hogy fenntartja magának a jogot „a szerb kiáltványokat olyképp értelmezni, amint neki tetszik s a mint azt jónak látja”.

Szentkláray két értekezése, amelyeket 1910-ben a MTT „Századok” c. folyóiratában tett közzé, azt sugallta, hogy a szerb történetírás újabban eltér a korábbi nemzeti színezetétől, amelyben az „ellenségkép” a magyarság testesíti meg. A szerb kiváltságok és a hozzájuk kötődő osztrák - szerb viszonyok, a magyar és a szerb nemzet fájó pontjaira utalnak. Ezek feloldása és a múltbéli ellentétek felszámolása csupán egymás történelmének objektív megismertetésével történhet.

A XX. század későbbi eseményei, mintha elfeledtették volna a korábban megkezdett objektív és tudományos alapokra fektetett történetírást és történelemszemléletet.

Az Osztrák-Magyar Monarchia széthullását követően és az utód-államok kialakulása idején, a történetírás bizonyos módosulására figyelhetünk fel. A Szerb-Horvát-Szlovén Királyság és Csehszlovákia létrehozása, valamint Románia területének gyarapítása után, érezhetően felerősödtek azok a nézetek, amelyek ezen államok létjogosultságát igyekeztek bizonyítani. A történészek megérezvén az „idők szavát”, több esetben az új nemzeti eszmék és törekvések hordozói lettek. Tevékenységük többségében mellőzte az objektivitást, a tények és adatok kritikai vizsgálatát. Kutatásaikat előre kialakított téziseikhez igazították, a történeti forrásokhoz szelektív módon viszonyultak. Az újonnan alakult államokban, a hivatalos politikával összhangban, sorra jelentek meg azok az elméletek, amelyek bizonyítani voltak hivatottak az elcsatolt területek jogos visszaszerzését és birtoklását, rámutatván „történelmi jussukra”, amelyek valóra váltására végre sor került (a szlávok e területek birtokosai voltak a magyar honfoglalás előtt, Szvatopluk állama révén a csehek és szlovákok jogosultak az új államalapításra, a dáko-román elmélet, stb.).

A változások a magyar történelemszemléletre is hatással voltak. A trianoni békét elutasító, revíziót hirdető tudományos körök nehezen tudták túltenni magukat az országcsonkító, szerintük igazságtalan események felett, és reményeket tápláltak a „rég”, igazságos határok visszaállításáról.

Jovan Radonics történelemszemlélete is „megsínylette” a világ-

háborús történéseket. Az 1918. december 1-én kikiáltott Szerb-Horvát-Szlovén Királyságban kiemelkedő történészként tisztelték. Mint önkéntes részt vett a balkáni háborúkban és az azt követő I. világháborús eseményekben. 1919-ben visszatért az egyetemre, ahol a Bölcsészettudományi Kar professzora lett. A háborút követő években tevékenységét politikai szerepvállalás jellemezte. Két ízben képviselővé választották és 1939-ben Belgrád szenátorává nevezik ki. Személyéhez kiemelkedő tisztelettel viszonyultak a kisantant államokban. A Cseh és a Román Tudományos Akadémia kültaggá választotta. A politikai szereplése mellett meghatározó személyisége lett a hazai történettudománynak. Jelentős szerepe volt a Szerb Tudományos Akadémia Történeti Intézetének megalakításában (Istorijски institut SANU). Mint hazája megbecsült tudósa és az antant országokban is népszerű történész, a tudományt sem hanyagolta el.

Az 1909-ben írt könyvét<sup>10</sup> tizenhét év után, kibővítve újra kiadta, amelyben új szempontokra hívta fel a tudományos körök és a közvélemény figyelmét. A korábban kiadott művét, kevés újszerű forrással, inkább a kor szellemével összhangban (a szerző szerint figyelembe véve a szakirodalom újabb eredményeit), új címmel ellátva adta ki.<sup>11</sup> A történéseket mint a délszláv állam XVII. századi megalakításának kísérletét mutatta be. A könyv bevezető részében felhívta az olvasóközönség figyelmét, hogy már az akkori események tükrében felfedezhetőek a „keleti kérdés” gondolata.

A II. világháború befejezése után Radonics a titói Jugoszláviában folytatta tudományos tevékenységét. 81 évesen jelentette meg talán egyik legértékesebb művét, amelyet a Szerb Tudományos Akadémia adott ki 1954-ben.<sup>12</sup> A kiadvány bevezetőjében a szerző megállapította, hogy a XX. század közepéig a szerb kiváltságokról értekezések tömegét jelentették meg, amelyek azonban többnyire nélkülözték a teljesség igényét és az objektív kritikai elemzést. Ez motiválta az idős tudóst, hogy a szerb kiváltságokról egy valós, tudományos alapokon nyugvó bíráló elemzést készítsen.

A megjelentetett mű valóban figyelemreméltó alaposággal és tárgyilagossággal készült el, és méltán tartják a legkiválóbbnak a szerb

---

<sup>10</sup> Prilozi za istoriju Srba u Ugarskoj u XVI, XVII i XVIII veku.

<sup>11</sup> Jovan Radonić. Đorđe Branković despot „Ilirika”, Beograd. St.Vreme, 1920.

<sup>12</sup> Jovan Radonić és Mita Kostić. A szerb kiváltságok 1690-1792-ig. Szerkesztő Jovan Radonić. Naučna knjiga, Beograd, 1954.



privilegiumokat bemutató kiadványok között. Művében közreadta a felkutatott eredeti dokumentumok fénymásolatait, amelyek latin, német és ó-szláv nyelven íródtak. A mellékletek a szerb nyelvű fordításokat is tartalmazta. A jeles történész 1956. november 25-én, Belgrádban hunyt el.

### **Felhasznált irodalom:**

1. Századok. A Magyar Történelmi Társulat Folyóirata. Budapest, 1910.
2. Magyar Katolikus Lexikon. Szent István Társulat. Budapest.1993.
3. Enciklopedija srpske istoriografije. Priredili Sima Cirkovic i Rade Mihaljčić. Beograd, 1997.
4. Jovan Radonić. Prilozi za istoriju Srba u Ugarskoj u XVI, XVII i XVIII veku. Knjiga prva sa uvodom. Novi Sad. Matica srpska, 1909.
5. Jovan Radonić. Đorđe Branković, despot „Ilirika”. Beograd. Vreme, 1929.
6. Jovan Radović i Mita Kostić. Srpske privilegije od 1690 do 1792. ured. Akademik Jovan Radonić. Beograd. Srpska akademija nauka. Naučna knjiga, 1954.
7. Vladimir Đorović. Istorija Srba. Otvorena knjiga, Beograd. 2009.